

Toplumsal Hafızada Çerkes Sürgünü: Düzce Anma Törenleri

Afife Büşra Kenar*

Özet

Bu çalışma, 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgününün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve 160. yılında Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında bu hafızanın nasıl yeniden inşa edildiğini analiz etmektedir. Diasporik kimlik inşasında hafızanın nasıl bir araç olarak kullanıldığı, ritüellerin ve sembollerin bu süreçte nasıl anlam kazandığı tartışılmıştır. Anma törenlerindeki Nart ateşi, mezar taşı nöbeti ve meşale yürüyüşü gibi ritüellerin diasporik kimlik bağlamında simgeleştirildiği, diasporik mirası inşa ettiğinden bahsedilmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, odaklanmış etnografi deseni kullanılarak Düzce’deki anma törenlerine katılan 19 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiş, betimleyici açıklamalar, temalar ve kavram haritaları oluşturularak çözümlenmiştir. 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgünü, Çerkes diasporası için bir kolektif hafıza unsuru olarak yaşamaya devam etmektedir. Anma törenleri ve ritüeller, toplumsal hafızanın canlılığı ve diasporik kimliğin yeniden üretilmesi açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, toplumsal hafızanın dinamik bir süreç olduğu ve diasporik kimliğin farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda yeniden inşa edildiği görülmektedir.

Bulgular, Çerkes sürgününün diaspora mensupları için kimlik inşasında merkezi bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Görüşmelerde, sürgün hikâyelerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, toplumsal hafızanın ritüeller aracılığıyla sürdürüldüğü ve anma törenlerinin diasporada Çerkes kimliğinin korunmasında önemli bir işlev gördüğü ortaya konmuştur. Katılımcılar, anma törenlerine düzenli olarak

---

* Afife Büşra Kenar, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4339-5906. E-posta: afifebusra.isildak@ikcu.edu.tr
(Received/Gönderim: 28.02.2025; Accepted/Kabul: 31.05.2025)

katılmanın kimlik bilincini güçlendirdiğini ve Çerkes tarihine dair farkındalığı artırdığını vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Hafıza, Diasporik Kimlik, Anma Törenleri, Çerkes Diasporası

Circassian Exile in Collective Memory: Commemoration Ceremonies in Düzce

Abstract

This study analyzes how the Circassian expulsion on May 21, 1864, has been inscribed in social memory and how this memory has been reconstructed in the context of the commemorative ceremonies held in Düzce on its 160th anniversary. It discusses the role of memory as a tool in the construction of diasporic identity, as well as the manner in which rituals and symbols acquire meaning in this process. In particular, the study examines how rituals such as the Nart fire, the tombstone vigil, and the torchlight procession, which are integral to the commemorative ceremonies, are symbolized within the framework of diasporic identity and contribute to the construction of diasporic heritage.

The research adopts a qualitative methodology, employing a focused ethnographic design. In-depth interviews were conducted with 19 participants attending the commemorative ceremonies in Düzce. The collected data were analyzed using the MAXQDA software, leading to the development of descriptive accounts, themes, and conceptual maps. The findings indicate that the May 21, 1864, Circassian expulsion continues to function as a collective memory element for the Circassian diaspora. Moreover, the commemorative ceremonies and associated rituals play a critical role in sustaining the vibrancy of social memory and in the reproduction of diasporic identity. In this context, it becomes evident that social memory is a dynamic process, with diasporic identity being continuously reconstructed within diverse historical, political, and cultural frameworks.

The findings demonstrate that the Circassian exile constitutes a central axis of identity formation among diaspora members. Interview data reveal that narratives of displacement are transmitted across generations, collective memory is sustained through ritual practices, and

commemorative ceremonies perform a pivotal role in preserving Circassian identity within the diaspora. Participants further emphasize that regular participation in these ceremonies strengthens identity consciousness and heightens awareness of Circassian history.

Keywords: Social Memory, Diasporic Identity, Commemorative Ceremonies, Circassian Diaspora

Giriş

Toplumsal hafıza, bireylerin ve toplulukların ortak geçmişlerini nasıl hatırladıkları ve bu hatıraları nasıl yeniden inşa ettikleriyle ilgili bir kavramdır (Halbwachs 339). Belirli tarihsel olaylar, toplulukların kimliklerinin inşasında kritik bir rol oynar ve ritüeller, anma törenleri ve semboller aracılığıyla nesilden nesile aktarılır (Assmann 68). Bu bağlamda, 21 Mayıs 1864 tarihiyle özdeşleşen Çerkes Sürgünü, Çerkes diasporası için kolektif hafızanın en temel unsurlarından biri olarak canlılığını korumakta ve anma törenleri aracılığıyla yad edilmekte ve yeniden inşa edilmektedir.

Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından olan Çerkesler, 19. yüzyıl boyunca Rus İmparatorluğu'nun genişleme politikalarının bir sonucu olarak Osmanlı topraklarına göçe zorlanmışlardır. Yaşanan bu süreç, sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimliğin, kültürün ve tarihsel bağların yeniden tanımlandığı bir süreç olarak da değerlendirilmelidir. Sürgün esnasında yaşanan kayıplar, yeni yerleşim alanlarında karşılaşılan zorluklar ve kolektif travmalar, Çerkes diasporasının hafızasında derin izler bırakmıştır (Sunata 32).

Çerkes toplumsal hafızasının kimlik inşasındaki rolünü merkeze alan çalışmalardan Çatalkılıç ve Erdem'in çalışması kolektif hafızayı taşıyan hafıza mekânı (zehes) üzerinden mikro-kültürel aktarımı incelerken; Doğanay travmatik tarihî olay (1864 sürgünü) ve onun anma pratiklerine odaklanarak makro-politik bir hafıza okuması yapmaktadır. Okçuoğlu hafızayı diasporik söylem ve referans siyasetleri bağlamında ele alıp diğer etnik hareketlerle karşılaştırmalı bir kimlik stratejisi analizine yönelmektedir. Sunata

ise geniş ölçekli sözlü tarih arşivi oluşturarak kır-kent/kuşak/cinsiyet eksenlerinde hafıza çeşitliliğini haritalamaktadır. Böylece çalışmalar, aynı temayı (Çerkes hafızası) farklı ölçek, pratik ve analitik çerçevelerle ele alarak birbirini tamamlayan, çok katmanlı bir perspektif sunmaktadır.

Bu makale, “21 Mayıs 1864 sürgününün 160. yılında Düzce’deki anma törenlerini” odaklanmış etnografi yöntemi ile inceleyerek Çerkes toplumsal hafızasının yerel ritüelleri (Nart ateşi, mezar-taşı nöbeti, meşale yürüyüşü) üzerinden diasporik kimliğe nasıl bedenlendiğini araştırmaktadır. Literatürdeki diğer çalışmalardan yöntem ve analiz bakımından ayrışır. Yerel sahnede ritüel-bedensel pratiklerin duygulanımsal gücünü ortaya koyarak, hafızanın “jübile döngüleri” içinde yeniden anlamlandırmasını, MAXQDA tematik haritalarıyla nitel yoğunlukta çözümler; böylece Çerkes hafızası literatürüne bağlayıcı, ritüel merkezli toplumsal hafızanın kimlik inşasındaki rolünü vurgulayan tamamlayıcı bir katkı sunar.

Çalışma, Çerkes Sürgünü’nün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve bu hafızanın Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında nasıl inşa edildiğini incelemektedir. Çalışmanın odak noktası, toplumsal hafıza ve anma törenlerinin diasporik kimlik inşasındaki rolünü kuramsal bir çerçeve içinde ele almaktır. Bu bağlamda, ritüellerin ve sembollerin diasporik kimlik inşasındaki yeri, kolektif hafızanın canlı tutulmasında nasıl bir işlev gördüğü tartışılmaktadır.

Araştırmanın yöntem bölümünde, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde, odaklanmış etnografi yöntemi kullanılmış ve anma törenlerine katılanlar içinden rastgele seçilmiş 19 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı gözlem yöntemiyle törenlerde icra edilen ritüeller analiz edilmiş, bu ritüeller diasporik kimlik ilişkileri bağlamında yorumlanmıştır. Veriler, MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilerek betimleyici açıklamalar, temalar ve kavram haritaları oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın cevap aradığı araştırma sorusu, Çerkes Sürgünü'nün diaspora mensupları için kimlik inşa sürecinde merkezi bir rol oynadığı ve anma törenlerinin bu hafızanın korunmasında kritik bir işlev gördüğüdür. 21 Mayıs anma törenleri ve ilişkili ritüeller, Çerkes diasporasının kolektif hafızasını canlı tutarak diasporik kimliğin yeniden üretilmesinde önemli bir husustur. Çerkes diasporik kimliği, farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda anma törenlerinde yeniden inşa edilir.

Çalışmada ilk olarak 21 Mayıs sürgünü ve Çerkeslerin tarihsel sürecinden bahsedilecektir. Akabinde toplumsal hafızanın bir unsuru olan anma etkinliklerinin diasporik kimlik oluşumuna etkisi değerlendirilmiştir. Metodoloji bölümünde araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Elde edilen veriler bulgular bölümünde sunulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde, toplumsal hafızanın dinamik bir süreç olduğu ve farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda yeniden şekillendiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, Düzce'deki anma törenlerinin diasporik kimliğin yeniden inşası ve aktarılmasındaki yeri çok boyutlu bir perspektifle ele alınmaktadır.

1. 1864 Sürgünü ve Çerkesler

18. yüzyılda başlayan ve 1864 yılında sona eren savaş sonucunda Rusya Kafkasya'yı tamamen ele geçirdi ve Çerkesleri göçe zorladı. Karadeniz'deki limanlardan, Osmanlı topraklarına getirilen insanların büyük kısmı hayatını kaybetti (Aslan 128). 1850'lerin sonundan itibaren başlayan göç sürecinde Çerkesler Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca üç bölgesine, Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'ya yerleştirildiler (Kaya, Türkiye'de... 133).

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı ilhak sürecinde direnen Çerkesler katledilmiş, teslim olanlar ise zorla ata topraklarından çıkarılmıştır; bu da canlarını, namuslarını ve inançlarını koruma kaygısıyla her şeylerini geride bırakıp göç etmelerini zorunlu kılmıştır (Karataş 525). Böylece "sürgün" diye anılan yeni bir felaket dönemi başlamış; iki yüzyıla yayılan özgürlük mücadelesinin yenilgiyle son

bulması Çerkeslerin yurtlarından kopmasının başlıca nedeni olmuştur (Güngör 161; Aslan 103). Çarlık yönetimi, yayılmacı hedeflerini şiddet içerikli ve yıkıcı yöntemlerle yürütmüş, Çerkes halkı katliamlar ve sindirme politikalarına maruz kalmıştır (Satış 211). 1859-1879 arasında yaklaşık iki milyon Kafkasyalı'nın Osmanlı topraklarına yöneldiği, fakat bunların ancak 1.500.000 kadarının hayatta kalıp yerleşebildiği tahmin edilmektedir (Karpas 70). Ölüm oranı % 25-30 kabul edildiğinde Kırım ve Kafkasya'dan ayrılan toplam nüfusun 1.000.000-1.200.000 civarında olduğu hesaplanmaktadır (Saydam 91). Rus kaynaklarına dayanan bazı akademik çalışmalarda ise Osmanlı'ya sevk edilen göçmen sayısı 500.000 ile 1.000.000 arasında değişmektedir (Avagyan 56).

1869-1878 yıllarında Çerkeslerin yoğun olarak yerleştirildiği Düzce'de hızlı bir demografik artış ve ekonomik canlanma yaşandı ve bunun sonucunda Akçakoca Bucağı'nın merkezi oldu. 1870'lerin başında Marmara bölgesinde iskân faaliyetleri durdurulsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Balkanlardan gelen nüfusla birlikte Marmara bölgesi yeniden iskâna açıldı (Aksan 79).

Bugün Türkiye'de Çerkes nüfusun en yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Düzce'deki Çerkes köyleri etnik yapı, nüfus dağılımı ve merkeze olan uzaklıkları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bazı köyler homojen, bazıları ise heterojen nüfus özelliğine sahiptir (Bircan ve Reyhan 445). Göçler iki dalgada gerçekleşmiş buna bağlı olarak da ilk dalgada gelenler ilçe merkezine yakın köy ve yerleşim birimlerinde ikinci dalgada gelenler ise çevre çeperde yerleşmişlerdir. Düzce farklı etnik kimliklerin zengin bir kültürel mozaikini barındırmakta ve farklı topluluklar yaklaşık iki asırdır huzur içinde bir arada yaşamaktadır (Yücel 41).

2. Toplumsal Hafızada Anma Etkinlikleri ve Diasporik Kimlik

Hafıza, geçmişten olayları, anıları yapı taşı olarak kullandığı halde bir söylem biçiminde inşa edilir. Hafıza, bilgiyi kodlama, depolama ve stratejik biçimde bulup geri getirme sürecidir

(Schudson 181). Zerubavel hafızayı “kişisel biyografinin, grupların veya toplulukların tarihi ile kaynaşması” olarak tanımlamıştır. Hafıza, geçmişle iç içedir ve geleneğin taşıyıcısıdır. Hafıza anılar, gelenekler, alışkanlıklar, adetler, görenekler demektir. Hafızada taşınanlarla geçmişten, eskiden kopmak mümkün değildir (Nora 257; akt. Karaaslan 104). Geçmiş ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar (Assmann 39). Geçmişin imgeleri ve anımsanan bilgiler uygulamalarla taşınıp sürdürülmektedir (Connerton 12). Hafıza aynı zamanda geçmişte olmuş olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ziyade, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından da belirlenen, değişken bir süreçtir (Özyürek 8). Hafıza sadece geçmişin kurgulanması ile kalmaz. Bu kurgu hali şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize etmeyi amaçlar (Yalın 161).

Hatıra, çok büyük ölçüde, şimdiki zamanda zihinde canlandırmalar yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır (Halbwachs 66). Bireyler anılarını, toplumsal hafızanın çerçevelerini kullanarak canlandırırlar. Çeşitli gruplar da geçmişlerini bu çerçeveleri kullanarak yeniden inşa edebilirler (Halbwachs 361). Toplumsal hafıza bir inşa sürecidir (Connerton 9). Geçmişten getirdiklerimiz ve şimdi yaşadıklarımız arasında kurulan bağ ile toplumsal hafıza yeniden üretilir. Toplumsal hafızanın kendisi, günlük hayatta öngörülemeyen karmaşık süreçlerin bir devinim halinde yeniden üretilmesini ifade etmektedir (Karaaslan 121). Geçmiş bir olayın imgesinin zihinde canlandırılması hatırlama için yeterli değildir. Toplumsal hafıza açısından hatırlamanın temelinde, aynı topluluğa aidiyet ve bu aidiyetin devam etmesi gelmektedir. Toplumsal hafıza kültürün ve geleneğin taşınması ve korunmasında temel araçtır (Rodriguez ve Ted 7). Ortak bir hafıza, bir topluluğun üyelerinin zihinlerinde canlandırırları olay ve imgelerden oluşmaktadır (Halbwachs 20). Buradan hareketle, Çerkes diasporası için 1864 sürgününün, ortak bir hafızanın temel unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Kültür bağlayıcı bir yapı olarak, ortak deneyim, eylem ve beklentilerden “sembolik anlam dünyası” yaratarak insanları birbirine bağlar. Hem toplumsal hem de zaman- mekân bakımından birleştiriciliği de “kültürel süreklilik” ile sağlanır. Birleştirici ve bağlayıcı gücü ise gelenekle sağlanmaktadır (Assmann 23). Assmann’ın 4’e ayırdığı bellek türlerinden biri olan ve anlam aktarımı olarak da ifade edilen kültürel bellek, alışlagelen eylemlerin gelenek haline gelmesidir. Gelenekler, kültürel anlamın aktarılma ve canlandırılması bakımından kültürel belleğin alanına girer. Anıtlar, tapınaklar, mezar taşları, sembolik bir anlam taşıyan nesneler belleğin sınırlarını aşmaktadır (Assmann 28).

Kültürel bellek geçmişin zihinlerde canlandırılması ve devredilmesi bakımından hatırlama edimine bağlıdır. Bu hatırlama sembolik figürlerde ortaya çıkmaktadır. Hatırlanan tarih geçmiş tarih değil, zihinlerde kurgulanan tarihtir. Halbswachs’a göre de hatırlanan tarih, geçmişin bugüne yeniden uyarlandığı bir öyküdür. Kültürel hafızada anımsama, anıtlar, anma törenleri, heykeller, sokak-meydan isimleri, sanat eserleri, ders kitaplarıyla sembolleştirilmektedir (Sancar 45-46) .

Kültür dünyasını içeren hafızada bulunan nesneler; yazılı-sözlü eserler, danslar, figürler, müzikler, kıyafetler, takılar, yemekler, aletler vb. toplulukların sahip oldukları hafıza ile ilgilidir. Geleneksel kodlarla irtibatlı olan bu hafıza grubun canlılığını ve güvenini artıran bir unsur olarak ifade edilebilir (Assmann 68). Geçmiş anlatılarına dair her anımsama, grup kimliğinin referans noktalarını oluşturur. Sahip olduklarımızın büyük kısmı geçmişe bağlıdır ve sosyal hayattaki imajlarımız da geçmişle bir şekilde ilintilidir (Connerton 3). Kültürel bellekte hatırlama, ritüeller ve bayramlar ile yaşanırken, aynı zamanda grup kimliğinin sürekliliği de bu şekilde sağlanmaktadır. Ritüellerin tekrarlanma ve süreklilik hali kültürün yeni kuşaklara aktarılmasını da sağlamaktadır (Assmann 99). Toplumsal hafıza her boyutuyla ritüellere katılanlar ve sembollerin belirli özelliklerinin yaygınlaşmış anlamlarına

dayanmaktadır (Mills 81). Connerton anma törenlerinin, “bizi geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgisinin (az çok tören niteliği taşıyan) gösterilerle taşıyıp sürdürüldüğünü görmeye götürdüğünü” ifade eder. Törenler, bir toplumun tüm yaşamı açısından anlamlıdır ve onları gerçekleştirenlerin yaşamlarına değer ve anlam kazandırmaktadırlar (Connerton 78).

Geçmiş tarihin kurucu olaylarının törensel olarak anımsanması ve kutlanması geçmişin sürdürüldüğünü göstermektedir. Törenlerin periyodik olarak yinelenmesi geçmişin devam ettirildiğini düşündürür. Bu süreklilik savı ise, geçmiş olayların anlatısının pek fazla değişiklik göstermeden ritüellere uygun bir biçimde eylem ve sözcelerle yinelenmesiyle ifade edilmektedir (Connerton 78-79). Anma törenleri geçmişin yâd edilmesi ve onlara katılanlar için de toplumsal belleği aktarma aracıdır. Bu anlamda, anma törenlerinin toplumsal bellek için önemli bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür (Connerton 122). Törenler, geçmişin zihinlerde yeniden canlandırılması ve kültürün anlam dünyasında sembolleştirilmesi olarak düşünülmektedir. Anma ulusal bir tarih tasavvuru, törensel bir an ve soy zincirinin bir ifadesidir. Yine anma, kültürel bir aktarım olarak geçmiş ve şimdi arasında kurulan bir köprüdür (Nora 246).

Kimlik ve hafıza ilişkisi, grup kimliğinin oluşumunda önemli bir faktördür. Bir grubun tarihi, ideolojisi hafıza ve kimlikle ilişkilendirilmektedir. Toplumsal kimliklerin inşa sürecinde ortak bir geçmişe yapılan vurgu hafızayı oluşturmaktadır (Bilgin 219). Toplumsal kimliğin inşa sürecinde toplumsal hafızanın rolü önemlidir. Bireylerin ortak bir geçmişe, yaşantılara yaptıkları vurgu toplumsal hafızanın işlevini ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde, grup kimliğinin belirleyicileri olan dil, din, kültür ve gelenek etrafında bir araya gelen grubun kimlik bilinci edinmesinde toplumsal hafızanın önemli bir işlevi vardır (İnce 13). Geçmişin ortak anlatılarının sürekliliği toplumsal hafızaya yerleşmekte ve hatırlama ile diğer kuşaklara da aktararak toplumsal kimliği

oluşturmaktadır (Tölölyan). Göç anlatılarında sıkça görülen sürgün, kayıp, yas duyguları hafızada yer etmekte ve kimlik oluşum süreci de hafızadan etkilenmektedir (Hua 199). Bireyler toplumsal hafızalarını “biz” duygusunu oluşturan ortak geçmiş, anlatı, törenler ile kurarken “öteki”nden kendilerini bu şekilde ayırmaktadır (Bilgin 219). Toplumsal kimlik inşasında kolektif hafıza belirleyici bir unsurdur: gruplar, tarih ve ideolojilerini ortak geçmiş anlatıları, ritüeller ve sembollerle hatırlatarak “biz” duygusunu pekiştirir. Dil, din, kültür ve gelenek etrafında birleşen bu anlatılar kuşaktan kuşağa aktarılarak kimlik bilincini canlı tutar; özellikle sürgün, kayıp ve yas gibi travmatik göç deneyimleri hafızada yer ederek kimlik oluşumunu derinden etkiler. Böylece toplumsal hafıza hem kimliğin iç bütünlüğünü sağlar hem de “öteki”nden ayrışmayı mümkün kılar. Bu çerçevede, toplumsal hafızanın kimlik inşasındaki belirleyici işlevi, özellikle zorunlu göçle şekillenen diaspora topluluklarında daha da görünür hâle gelerek kuramsal tartışmayı Çerkes diasporasında somutlaştırmaktadır.

Anavatanlarından ayrılmaya ve yabancı topraklara sürgüne zorlanan geleneksel diasporalar, (Safran; Brubaker) farklı kültürel miraslarını mümkün olduğunca koruyarak kendilerini yeni kültürel ve politik koşullara yönlendiren etnik gruplar olarak tanımlanmaktadırlar (Kaya, Türkiye’de... 44). Bu grupların ortak özelliği, savaş, tasfiye, sınır dışı etme veya soykırım gibi travmatik göç hikayelerine maruz kalmalarıdır (Parladır ve Özkan 106). Bu tanımlamalara dayanarak anavatanları Kafkasya’dan savaşlar sonucunda sürülen ve bugün yaşadıkları coğrafyalarda bu dağılma deneyimleri üzerinden kimliklerini koruyan Çerkesler geleneksel bir diasporadır.

Belirtilmelidir ki, diasporik grupların toplumsal hafızaları, “bir diaspora grubunun neleri hatırlamaya istekli olduğu ile onların dışındakilerin neleri kabul etmeye hazır olduğu” arasındaki ilişkiye bağlıdır (Lacroix ve Fiddian-Qasmiyeh 692). Geleneksel diasporaların en temel özelliği, zorunlu göçtür. Geleneksel

diaspora tanımı ve özellikleri değerlendirildiğinde Çerkes diasporasını geleneksel diaspora olarak değerlendirmek mümkündür (Kaya, Göç... 679). Dolayısıyla, geleneksel diasporalar diasporik kimliğin temelini oluşturan ve onları birleştiren olayları ön plana çıkartarak hatırlatmayı istemektedir. 1864 sürgünü anma törenlerinin günümüzde devam etmesi diasporik kimliğin inşasında ve diaspora topluluğunu birleştiren bir unsur olması bakımından önemlidir.

Geleneksel diasporalar, tüm diasporayı birlik ve aidiyet ekseninde birleştirme amacıyla belirli söylem, uygulama ve kurumlarla gerçekleştirmektedir (Tölölyan 111). Assman, tören ve ritüeller bağlamında mit ve efsanelerin kimlikle ilişkili olduğundan bahsetmektedir. Törenler “biz kimiz?”, “nereden geliyoruz?” gibi sorulara cevaplar bulmak amacıyla bir araya gelen grubun kimliğini inşa eden kutsal anlatıları korumaktadır (Assmann 152-153). Geleneksel diasporaların sürgün hafızası, anavatanlarından ayrılış sebeplerinin travmatik durumunu kolektif bir şekilde anımsamayı ifade etmektedir. Diasporik hafıza ise diasporalaşma sürecinde kimliği oluşturan özellikleri inşa eden hafızayı içermektedir. Bu bakımdan sürgün hafızası ve diasporik hafıza birbirinden farklı gibi gözükse de aralarında pek çok kesişim noktası bulunmaktadır (Lacroix ve Fiddian-Qasmiyeh 687). Savaş, çatışma, kayıp gibi trajik olaylar sonucu oluşan geleneksel diasporalar için anavatandan kopuşun travması ilk kuşakların hafızalarında canlılığı korumakta, sonraki kuşakların toplumsal hafızalarına ise hatırlama, anma, yad etme şeklinde törenler ve sembollerle aktarılmaktadır (Lyons 532). Diasporik miras, kültürel pratikler, belgeler, simgeler ve semboller gibi tanımlanan kültür aracılığıyla inşa edilmekte ve diasporik kimliğin ifade edilmesiyle bağlantılıdır (Scully 98).

Geleneksel diasporalar, söylem, kurum ve ritüeller yoluyla tüm topluluğu aidiyet ekseninde birleştirir; törenler mitik anlatıları koruyarak “biz kimiz, nereden geldik?” sorularına kolektif yanıt üretir. Zorunlu göçün travması ilk kuşakların hafızasında canlı

kalırken, sonraki kuşaklara anma ritüelleri ve semboller aracılığıyla aktarılır. Sürgün hafızası (travmatik kopuşu hatırlama) ile diasporik hafıza (kimlik inşasına yönelik hatırlama) kesişir; her ikisi de kültürel pratikler, belgeler ve simgeler üzerinden inşa edilen “diasporik miras”ın temelini oluşturur.

Metodoloji

Bu çalışmada Çerkes diaspora mensubu bireylerin toplumsal hafızalarını nasıl inşa ettikleri ve 21 Mayıs 1864 sürgününü bu hafıza içinde nasıl anlamlandırdıkları açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, bireylerin gerçeği, sosyal dünyaları içinde nasıl inşa ettiği üzerine yoğunlaşır ve insanların hayatlarını nasıl anlamlandırdıklarıyla ilgilidir (Crotty 42, Merriam 24). Odağında toplumsal hafızalarının sürgünle ilgili ortak bir değer bulunan bir grubun olduğu bu çalışmada, etnografik desenin bir türü olan odaklanmış etnografi tercih edilmiştir (Knoblauch). Etnografi, ortak kültüre sahip grubun değer, davranış, inanç ve dilin tanımlandığı, sosyokültürel yorumuna dayalı bir desendir. Odaklanmış etnografi, belirli bir konu, grup ya da problem üzerine yoğunlaşan kısa süreli çalışmalardır (Creswell 90, Merriam 23). Çalışmanın odağını oluşturan 21 Mayıs anma törenlerinin ve bu törenlere katılım gösteren Çerkes diaspora mensuplarının toplumsal hafızasındaki yeri anlaşılmaya çalışıldığı için amaçlı örneklem benimsenmiş, görüşülecek kişilerin belirlenmesinde kartopu örneklem kullanılmıştır. Zira bir fenomenin derinlemesine anlaşılması ve incelenmesine imkân veren amaçlı örneklem (Patton 40, Merriam 77-78), durumların tanımlanması ve bilgilerin zenginleştirilmesi amacıyla da kartopu örneklem tekniği kullanılır (Creswell 158). Düzce’de gerçekleştirilen “21 Mayıs Çerkes Sürgünü ve Soykırımı’nın 160.ncı Yıldönümü” anma etkinliklerinde veriler katılımcı gözlem ve görüşme tekniği ile toplanmıştır.

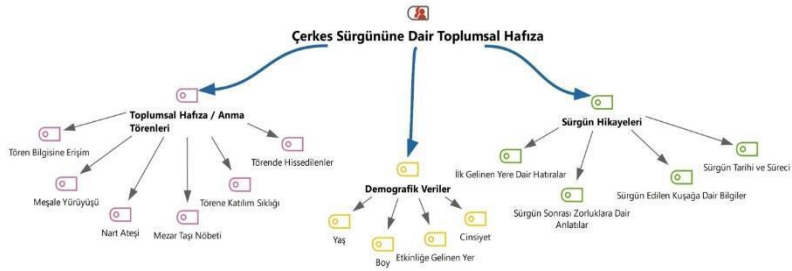
Etnografik çalışmada katılımcı gözlemci olarak bulunmak, veri toplamanın öncelikli yoludur, görüşmeler ise katılımcının anlam dünyasını kendi ifadeleri ile görme fırsatı sunar (Merriam 27). Bu çerçevede, çalışmanın alan boyutunda Düzce ilinde yapılan anma törenine katılım gösterenler arasından 19 kişi ile yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme verilerinin kaydedilmesi için elverişli bir yöntem olan ses kaydı (Merriam 105), görüşmecilerin onayıyla alınmıştır. Aynı zamanda etkinlik öncesinde Düzce'deki Çerkes köyü ziyaret edilmiş ve etkinliğin başlangıcından önce tören alanına gidilip, tören sonuna kadar da gözlem yapma fırsatı edinilmiştir. Sahadan elde edilen gözlem notları ve fotoğraflar verilerin analizinde kullanılmıştır. Verilerin sınıflandırılması ve analizinde bilgisayar destekli yazılım programları kullanılması, çok miktarda veriyi depolama, geri getirme, kodlama ve sınıflandırma imkânı sağlamaktadır (Maxwell 108, Creswell 201-202, Merriam 168). Bu çerçevede araştırma verileri, MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz ile yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma sahasından edinilen verilerin analiz aşamasında kullanılan yazılım programları, metinde yer alan notları birbirine bağlar; kategoriler ve kavram haritalarının oluşturulmasına yardımcıdır (Maxwell 115). Bulgular betimleyici açıklamalar, temalar ve kategoriler şeklinde ifade edilebilir (Merriam 166). Bilgisayar destekli yazılım programları veri analiz adımıyla kavram haritası özelliği ile kodlar ve temalar arasındaki ilişkinin görselleştirilmesini sağlamaktadır (Creswell 202).

Bu çerçevede sahadan elde edilen bulguların analiz aşamasındaki kod, kategori ve tema ekseninde oluşturulan model aşağıdaki şekildedir.

Şekil 1: Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

Çerkes sürgününe dair toplumsal hafıza tema olarak belirlenmiştir. Demografik veriler kategorisinde, cinsiyet, yaş, boy (kabile), etkinliğe gelinen yer kodları bulunmaktadır. Sürgün hikayeleri kategorisinde, sürgün tarihi ve süreci, sürgün kuşağına dair bilgiler, ilk gelinen yer ve sürgün sonrası yaşanan zorluklara dair anlatılar için kodlamalar yapılmıştır. Toplumsal hafıza ve anma törenleri kategorisi kapsamında törene katılım sıklığı, törende hissedilenler, tören ritüelleri (nart ateşi, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü) ve tören bilgisine erişim kodları bulunmaktadır. Görüşme yapılan kişilerden alınan bilgiler, araştırmacı tarafından deşifre edilmiş ve belgeler ilgili programda bahsi geçen şekilde işlenmiştir.

Şekil 2: Kelime Bulutu

Yukarıdaki görselde 21 Mayıs Çerkes sürgünü ve toplumsal hafıza ile ilişkili kavramlar kelime bulutunda gösterilmektedir.

1.Sürgün Hikayeleri

Çerkes diasporası kapitalizm öncesinde anavatanlarından zorla uzaklaştırılan geleneksel diasporalara örnektir (Kaya, Türkiye’de... 114). Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler geleneksel diaspora özneleri olan Çerkeslerde sürgün hafızası ve diasporik hafızanın keşimsellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. 21 Mayıs 1864 sürgünü anma törenleriyle Çerkes diasporasının toplumsal hafızası yeniden inşa edilmektedir. Sürgün ve sürgün hikayelerinde, bu acı tecrübeyi yaşamamış fakat ortak bir geçmiş anlatısıyla birlikte diğer kuşaklara da aktarılanlar, toplumsal hafızalarında süreklilik kazanmıştır. Bu çerçevede bu inşanın bireylerin ifade ve tutumlarına nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

1.1.Sürgün Tarihi ve Süreci

Geleneksel diasporalar, diasporik kimliğin onları anavatanlarından ayrılmaya zorlayan olayları hatırlama ve hatırlatmaya isteklidirler. (Eskicioğlu 82) Çerkes diasporası yaşanan sürgünün tarihi ve sürecine dair anlattıkları bu kapsamda ortak bir hafızanın inşası olarak değerlendirilebilir.

“Hep ızdırap işler. Hep ağırlı sancılı neşesi olmayan. Hep böyle sohbetler edilir. O onun nereye gittiğini bilmemiş. Bilmem 40 sene sonra bir akrabasıyla buluşmuş. Orda bir yakını kalmış. Hep böyle yani, geleceğe böyle bir hazırlık yapmaktan ziyade. Ordaki mevcudu böyle bir arada toplanabilsek gibi bir hissiyat kalmış böyle bende şeyden beri yani.” (K1, 61, Düzce).

“21 Mayıs 1864. O dönemde gelmişler. Babamın babası yani dedem. Bizzat onun ağzından duydum ben. Babam benim 1931 doğumlu. Kendisinin erzaklarıyla yanlarına alabildikleri eşyalarıyla beraber yürüyerek Karadeniz’e ulaşmaya çalışıyorlar. O dönemde hastalıktan açlıktan vesaire vefat eden Çerkesleri

oranın halkını anlattığını ben bizzat dedemden dinledim.” (K2,31, İstanbul).

“Şimdi uzun yıllar babaannemler dedemler sağken balık yemezlerdi. Bilmiyorduk hani. Karadenizliler geldi onlardan annemlere balık yedirtmeye uğraşıyorlar. Yemezlerdi. Dedim nedeni. Kafkasya’dan kalkıp gelirlerken mesela gemiyle geliyor. Diyelim ki 100 kişilik gemi bin kişiyi bindirdiler. Bunlar zaten sürgün olarak geliyor. Kimi hasta kimi usta. Beraber taşıyamadığını denize atıyorlar. Denizde balıklar yedi hani. O inanç oydu ya bi şey olarak. Onun için balıkları sevmiyorlar. Seneler sonra 20 sene 30 senedir balık yenmeye başlandı. Onun için balık sevmezlerdi. Karadeniz’den çıkan balıkları yemiyorlardı o inanç vardı yani. Balıklar dedelerimizi atalarımızı yedi diye.” (K5, 70, Sakarya).

“Çerkesler işte Karadeniz’den çıktılar işte orda çok kayıplar verildi. Balık yemiyolar yani. Bu bu kadar olmaması gerekiyor. Daha fazla şeyin anlatılması gerekiyor bence. Bundan ötesini bilmiyoruz. Biz balık yemiyoruz kısmından daha ileri gidemedik. Bu kadarını zaten Çerkes olmayanlar da biliyor.” (K6, 46, Düzce).

“Gemilerle buralara gelmişler bir kısmı işte Kefken’de biliyorsunuzdur: Bir kısmı daha gerilerde Yolda açlıktan, kalabalık üst üste insanlar yığılmışlar gemilere yiyecekleri yok içecekleri yok. Uzun yol. Sağlıksız ortam. Yolda birçoğu ölmüşler. Ölenleri tabi öyle tutamamışlar denize atmak zorunda kalmışlar. Balıklara yem olmuşlar. Belki o bilinçaltında yatan bu sebepten dolayıdır ama ben ve benim birçok arkadaşım balık sevmeyiz mesela. Belki olacağından belki genlerimizde bu var bilemiyorum. Ama ben balık yemem mesela sevmem.” (K19,58, İstanbul).

Connerton, bireylerin kimliklerinin kendilerini ait hissettikleri grupların hikayelerinde gömülü olduğunu belirtmektedir (Connerton 38). Görüşme yapılan Çerkeslerin, sürgün anlatılarında kuşaktan kuşağa aktarılan “balık yememeleri” ve sebeplerinin detaylıca anlatıldığı görülmektedir.

Erdoğan Boz, Çerkeslerin balık yemediklerine dair söylencelerin 90’lı yıllarda yaygınlaştığını ve popüler bir söylem

haline geldiğinden bahsetmektedir (Boz 158-163). Geçmişini ve geleceğini yeniden üreten diasporik öznelerin bu hususu sürgün anlatılarıyla bağlantılı bir şekilde ifade etmeleri geleneğin yeniden icadı olarak da adlandırılan bir inşa süreci ile de ilişkilidir.

“İlk zamanlar işte Rus askerleri birçok Çerkes Kafkas kökenli vatandaşlara linç etmiş asmişlar. Çok acı manzaralar gerçekleşmiş. Ama sonunda eee maalesef her şeyde olduğu gibi sona kalan kısım ülkeden gönderilmek zorunda kalmış. Rusya’dan gönderilmek zorunda kalmış işte bizde burda o acı günü hatırlatmak istiyoruz. Bir soykırımsa evet. Biz Çerkes toplumu olarak bir soykırıma uğradığımızı düşünüyoruz.” (K7, 52, Düzce).

“Bizim için çok önemli bir gün. Hatta ay olarak kutluyoruz biz bu ayı. Mayıs ayını sürgün ayı olarak düşünüyoruz ve kabul ediyoruz. Gerçekten soykırım olduğunu iddia ediyoruz. Çok üzülüyoruz. Yani kendi öz vatanımızdan buraya sürüldüğümüz için. Orda yaşamak. Dilimizi konuşmak. Tüm gelenek ve göreneklerimiz sahip çıkmak isterdik.” (K8,58, Bandırma).

“300 yıllık bir süren savaşın sonucunda bir süre Çerkesler savaşıyor. İşte Adigeler Abazalar Çeçenler Osedler hepsi buna dahil Kuzey Kafkasya’daki halkların tümü. 300 yıl Adige Cumhuriyeti’nin oldu yerde savaş sürüyor. 300 yılın sonunda eee savaşı kaybediyoruz haliyle ve yaklaşık o topraklardaki insanların % 90’ı Osmanlı topraklarına sürülüyorlar. Sürgünle ama en insafsız en kötü şartlarda Osmanlı topraklarına geliyoruz. Ta ki Samsun’dan Ürdün’e kadar Suriye toprakları da bunun içine dahil. İsrail toprakları. Oraya kadar Türkiye’nin de şu an da belli şehirlerine belli bir hat dahilinde Samsun Ürdün çizgisinde bir stratejik plan dahilinde yerleştiriliyorlar. İşte diğerlerine işte kuzeye Kayseri, Düzce, Sakarya, İstanbul, Balıkesir, İzmir dağılmış köylerimiz var. Eski Osmanlı toprakları Yugoslavya topraklarına kadar o bölgelere de dağıtılmış durumdaydılar. Anadolu’dan gelen gemiler Osmanlı topraklarından gelen gemiler kıyıya yanaşıyorlar. Bizimkilerde silah zoruyla bindiriliyor gemiye. Silah zoruyla bunlar gemileri bindiriliyor. Bir kısmı biraz denize açıldıktan sonra bir parada istiyorlar ayrıca. Bir kısmı denize

açıldıktan sonra denize döküp geri dönüp tekrar alıyorlar. Bu tip hikayeler var. Gemide ölenleri annenin kucğından bebeğı alıyorlar bebeğı denize attılar diye annede peşine atlıyor oda ölüyor. Yani öle öle gelmişiz.” (K11, 50, Samsun).

“Koca bir nesli, koca bir ırkı yok etmek için yapılmış bir şey. İnsanlar çok acı bir şekilde can verdiler. Hayatlarını kaybettiler. Dillerini kaybettiler. En önemlisi şu anda vatanlarını kaybettiler. Bambaşka yerlerde bambaşka bir kültürle yaşıyorlar ve birçoğı bizim kadar şanslı değıl. İşte bugün burda hep beraberiz kendimizi açıklayabiliyoruz. Ama birçoğı bizim gibide şanslı değıl eeee bir soykırım yani. Bu şekilde.” (K16, 24, İstanbul).

“Gemilerle buralara gelmişler bir kısmı işte Kefken’de biliyorsunuzdur: Bir kısmı daha gerilerde yolda açlıktan, kalabalık üst üste insanlar yığılmışlar gemilere yiyecekleri yok içecekleri yok. Uzun yol. Sağlıksız ortam. Yolda birçoğı ölmüşler. Ölenleri tabi öyle tutamamışlar denize atmak zorunda kalmışlar. Balıklara yem olmuşlar. Belki o bilinçaltında yatan bu sebepten dolayıdır ama ben ve benim birçok arkadaşım balık sevmeyiz mesela.” (K19, 58, İstanbul).

Toplumsal hafıza, onu aktaranlar ve taşıyanlar olduğu sürece var olmaktadır (Assmann 27). Bir tarihsel olay ya da şahsiyet ancak birkaç nesil sonra tarihsel hafızadan silinir. Geleneksel toplumlarda bu hafıza meselesi ciddi bir sorun teşkil etmez çünkü kimliklerin ayırt edici mekanizmaları zaten mekanik bir tarzda işleyen (dil, ırk, gelenekler, kılık kıyafet vb.) somut farklılıklara dayalıdır. Ancak modern dönemde ulus devlet grupları birbirinden farklı kılacak somut unsurlar ortadan kalktığı için yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden görüleceğı üzere 160 sene öncesinde gerçekleşmiş olan sürgün hikayelerinin kuşaklar arasında aktarılarak diasporik kimliğın temellerini oluşturan tarihin ve sürecin hatırlandığı ve sürdürüldüğü görölmektedir.

1.2. Sürgün Edilen Kuşağa Dair Bilgiler

Nora, kuşakların soyut hafıza mekânı olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Önceki kuşakların deneyimleri, bu deneyimleri hiç tecrübe etmemiş olan kuşaklara aktararak, onları da kapsamaktadır (Nora 32). Yazılı tarihi olmayan toplumlar tarihlerini kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla köklerini ve geçmişlerini hatırlatmak için hayal güçlerini kullanırlar. Genç kuşaklar tarihlerini anımsayarak kendi imgelerinde yeniden tarih yaratırlar (Kaya, Türkiye’de... 52).

“Ben 5.kuşak oluyorum. Dedemin dedesi göçmüş. Ondan sonrakiler burada doğdular.” (K3, 57, Sivas).

“Ben 4.kuşağım.” (K9,79, Düzce).

“Ben 6.kuşak oluyorum.” (K10, 17, Bursa).

Buradan hareketle görüşme gerçekleştirilen Çerkeslerin dördüncü, beşinci ve altıncı kuşaktan olduklarını söylemek mümkündür. Yaşları değişmekle birlikte sürgünü yaşamamış olsalar dahi ortak bir anlatının aktarımıyla kurulan ve inşa edilen toplumsal hafızayı görmek de mümkün olmaktadır. Diasporik bilinç, toplumsal hafızada yer eden anıların sonraki kuşaklara aktarımı açısından önemlidir. Buradan hareketle, genç kuşaklar sürgüne dair anlatılarla kendi imgelerinde diasporik bilinci yeniden üretmektedir.

1.3. İlk Geline Yere Dair Hatıralar

Çerkeslerin iskanları iki hat üzerinden olup ilki, Sinop’tan başlayarak Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş, Hatay, Suriye ve Ürdün’e ulaşan kuzey-güney hattıdır. İkincisi ise Çanakkale ve Balıkesir’den başlayarak Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce şeklinde devam eden hattır (Demir ve Bolat 12). Düzce’de yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilerden görüleceği gibi bahsi geçen bu iki hat üzerindeki

yerleştirilme deneyimlerini Çerkesler aile hikayelerinden edinmişlerdir.

“Bizim ailemiz ilk Çorum’a gitmişler. Ordan iş amaçlı gelmişler İnegöl’de şu anda. Şu anda burdayız yani İnegöl’de. İnegöl’de yine Çerkeslerin olduğu yere gelmişler. Orda da Çerkesler var. Çoğunluk zaten ordaki köylerin çoğu da Çerkes köyü. Fındıklı olur, Hacıkarakalar olur. Oralar hep Çerkes köyü.” (K18, 18, Bursa).

“Şu anda yaşadıkları yer. Babam Susurluk. Susurluk’un bir köyü annemde Manyasın bir köyü. Hatta annemin sülalesinin ismini taşıyordu o köy öyle kurulmuş Hable diye. Onların soyunun ismini taşıyarak daha sonra ismi değiştirilmiş.” (K15, 49, Balıkesir).

“Balkanlar’a sürülmüşler önce. Balkanlara benim babamdan duyduğum sohbetlerden hatırladığım Bulgaristan bölgesinde kalmışlar sonra ordan buraya ikinci bir göç yaşamışlar. Yani Anadolu’ya bir göç daha yapmışlar. Balıkesir bölgesine yerleşmişler en son.” (K4, 60, İzmir).

Farklı illerden anma törenlerine katılan Çerkes diaspora özneleri ailelerinden aktarılan ilk yerleşim yerlerini, sürece dair anlatı ve hikayelerinde derinlikli bir şekilde hafızalarında yer vermektedir. Sürgün hatıraları şimdiki zamanda zihinde canlandırılanlarla birlikte geçmişin yeniden inşasına bir başka örnek teşkil eder. Bu meyanda sürgün anlatılarının kuşaklar arasında aktararak, Çerkes kimliğini yeniden inşa edilmekte olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.Sürgün Sonrası Zorluklara Dair Anlatılar

Geleneksel diaspora olarak Çerkeslerin yaşamış olduğu travmalar “nelerin” hatırlanacağı konusunda da önem arz etmektedir. Bu bağlamda hatırlama ve unutma/unutturma ekseninde görüşme yapılan Çerkeslere sürgün sonrası zorluklara

dair anlatılar sorulduğunda verilen cevaplardan bir kısmı şu şekildedir:

“Şeyi babam anlatırdı. Balkanlardan sonra. Babamda sonuç itibarıyla burda doğmuş kişiydi. Sanıyorum dedesi babası değil. Balkanlardan ailesi tekrardan 1877-78 harbinden sonra Anadolu’ya geçerken ailemizin reisi demiş ki siz gidin. Kafileyle Anadolu’ya geçin. Ben bu Balkanlarda göç ettikten sonra varsa hayvan varsa toprak. Bunları satayım paraya çevireyim ondan sonra gelirim arkanızdan demiş. Babam bunu anlatırdı. Bunları gerçekleştirdikten sonra dönerken Bulgar komitacılar esir düşmüş. Kollarını ayaklarını kesmişler dedemizin. Ordan buraya ailesini gönderip kendisi sonradan geleceğini söyleyen dedemiz yakalanmış. Ormana atmışlar onu. Ormanda Bulgar bir aile dedemleri Bulgaristan’da yaşadıkları dönemde tanıyan biri. Görmüş dedemi. Almış biraz tedavi etmiş herhâlde göndermiş. Babamdan duyduğum. O dede Demirkapı’ya ya da demir kapının hemen dibinde Yıldız köyü var. Dedem o köydedir. Oraya geldiğinde yarı deli vaziyette gelmiş. Yani göç döneminde yaşanan zorluklar ile ilgili bire bir böyle bir hikâye hatırlıyorum ben babamın bana anlattığı.” (K4, 60, İzmir).

Altmış yaşındaki bir katılımcının babasından aktardığı anlatı, Dawkins’in “toplumsal hafıza kuşaklar arasında sürekli canlı tutulmaya ihtiyaç duyar” ifadesiyle açıklanabilir. Sürgün ve sonrasında yaşanan acıların kuşaklar arasında aktarımıyla ait olunan topluluğun diasporik kimliğinin sürdürülebilmesi de mümkün olmaktadır. Sürgün sonrası yaşanan zorluklara dair anlatıların en çok yoğunlaştığı bir diğer konu dildir. Anadilin korunmasının mümkün olmadığı ya da istenmediği durumlarda ev sahibi ülkede çocukların ve torunların aldığı eğitime bağlı olarak dil değişimin üç kuşak içinde gerçekleşmektedir (Beswick 109).

“Ya tabi ki şimdi. Tamamen yabancı bir ortama geliyorsunuz ama hiç dil bilmiyorsunuz. Ama kendi ülkeniz gibi

benimsiyorsunuz bir toprağı ve yer geldiğinde dilini bile bilmediğiniz bir ülke için savaşabiliyorsunuz. Aslında çok acı ve çok güzel bir şey. Sahiplenme bence sahiplenme duygusu güzel. Onun haricinde dil bilmeden ortamda zor tabi ki iletişim kurmak zor.” (K7,52, Düzce).

“...Kültür dediğin dildir önce dil yaşayacak. Bu ilerleyen dönemlerde ama o dönemlerde de dışarda konuşmak kendini ifade etmek çok zordu. Çerkesim demek yani. Ya da farklı bir etnik yapı diyemiyordu. Ama o dönemden sonra bu teknolojinin getirdiğı her ne kadar bir yığın avantaj varsa da bu anlamda büyük dezavantajlar oldu çünkü kültür gidiyor. Bir arada olma yapısını yitiriyorsun. Asimile oluyorsun. Bu doğal asimilasyon var. İlla birilerini suçlamak değil bu. Doğal bir asimilasyon var.” (K12, 68, İzmir).

Anadilin korunamaması, asimilasyon, modernleşme, kentleşme süreçleriyle alakalı olarak değerlendirilmelidir. Anadil kullanımı sembolik ve politik olabildiğı gibi kullanılmadığında unutulabilir. Bu konu zorlama ve yasaklama haricinde bireysel bir tercih olarak düşünülebilir (Kaya, Türkiye’de... 159). Anadilin korunması ya da ev sahibi toplumun dilinin edinilmesi ve anadilin unutulması süreçleri yukarıdan aşağıya doğru cebren bir asimilasyonun sonucu olabileceğı gibi Çerkeslerin Türkiye’de tabi oldukları süreç, aşağıdan yukarıya doğru ya da gönüllülük içeren türden bir tercih olarak da ele alınabilir.

“Sana şöyle söyleyeyim ben 50 yaşındayım. 54-55 yaşındakiler ilkokula gittiklerinde Türkçe konuşmasını bilmiyorlardı. Okulda Çerkesçe konuşmak yasaktı. Çünkü neden Türkçe yok ki etrafta kimse. Okulda öğretmenler yasak koydular Türkçe konuşmayı. Ne zaman böyle şehirle iletişim arabalar falan olunca Türkçe girmeye başladı hayatımıza ve benim eşimde Çerkes. Çocuğuma Çerkesce konuşarak Çerkesce öğretmediğime bin pişmanım. Ben 74 doğumluyum. 74 doğumlulardan sonra Çerkesce konuşan pek yok bizim neslimizde. Ben çok güzel bilirim

Çerkesce. Her türlü oyununu da bilirim. Konuşmasını da bilirim. Hepsini çok güzel bilirim.” (K13, 50, Balıkesir).

Hafıza, diasporik kimliğin unsurlarından olan göç anlatılarında sürgün, yas ve kayıp duygularını açığa çıkarmaktadır.

“Geldikten sonra da ayrı sorunlar var tabi. Ee yeterli bakım yok ve yerleştirildiğimiz yerler genellikle bataklık olan yerler. Samsun Çarşamba gibi ordan başlıyor zaten oralarda da çok sıkıntı çekiyorlar. Her gün binlerce insan ölüyor. Sıtma salgını vesairenden. Bakımsızlıktan açlıktan hastalıktan. Kısacası ordan bu tarafa %90'ı tam gelemiyor. Gelenlerin de gene bir %80-90'ı ölüyor. Kalanlarda bizim yani bu topraklarda.” (K11, 50, Samsun).

Sürgün anlatılarında öne çıkan bu duyguların diasporik kimliğin üretimi açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Sürgünü anlatan yas ve kayıp duyguları sürgün hafızası ve diasporik kimliğin aktarım süreçlerini etkilemektedir.

2. Toplumsal Hafıza ve Anma Törenleri

Törenler araşsal eylemler olmaktan ziyade toplumsal hafızanın aktarılmasını sağlayan önemli mekanizmalardır. Belirli bir zamanda ve ritüelde gerçekleşen törenlerin yinelenme eğilimi bulunmaktadır. Törenle ilgili davranış ve düşünceler zaman/uzam içerisinde dahi sınırları aşma eğilimi gösterirler. Törenlere katılanlar açısından ise hissedilenlerin özel anlamlarından dolayı topluluk yaşamı boyunca etkileri devam etmektedir (Connerton 77-78). Çerkes diasporasının toplumsal hafızasındaki dönüm noktası 1864 Çerkes Sürgünüdür (Sunata 38). 21 Mayıs anma törenlerinin başlangıcı, 1989 yılında Ankara’da yapılan “125. yıl Sürgün Anma Törenleri”dir (Alankuş ve Taymaz 455). Çerkeslerin sürgün yolunda vardıkları hedeflerden biri olan Kefken-Karaağaç’ta 21 Mayıs 1993’te anma etkinliği düzenlenmiştir (Kentel 276). Çerkeslerin toplumsal hafızası, Kefken ve Beşiktaş’taki 21 Mayıs anmalarında “hafıza mekânları” ve “hatırlama figürleri” aracılığıyla

görülebilir. May21 İnişiyatifi, NoSochi2014 Platformu ve Kafkasya Forumu gibi genç aktivist grupların düzenlediği protestolar - özellikle 2014 Soçi Kış Olimpiyatları karşıtı kampanya ve anti-maskot yarışması- alternatif bir toplumsal hafıza üreterek Çerkeslerin diasporik kimlik bilincini pekiştirmiştir (Doğanay 365). “21 Mayıs Çerkes Sürgünü ve Soykırımı’nın 160.Yıldönümü” anma etkinlikleri Düzce’de gerçekleştirilmiştir. Toplumsal hafızanın inşasında anma törenlerinin rolü ve bu inşanın diasporik kimliğin sürdürülmesine etkisi önemlidir.

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

2.1. Törene Katılım Sıklığı

Törenlere katılım sıklığı sorulan katılımcıların cevapları aşağıdaki şekildedir. Bu sorunun amacı törenlere katılım olgusunun hafızanın daimî üretimine olan katkısı ile ilgilidir.

“Kişisel olarak benim hep katılmışlığım vardır. Bu tür etkinlikleri işte anma etkinlikleri, yetişirim en azından yetişmeye çalışırım. Belki bu benden sonraki jenerasyona örnek olabilir. Çocuklarım da gelir.” (K1,61, Düzce).

Kendisinin törenlere katılmaya çalıştığını ifade eden katılımcı, aynı zamanda bir sonraki jenerasyona da örnek olma isteğindedir. Yaşadığı toplumun bir yansıması olan bireyler, toplumsal hafızanın aktarımı amacıyla kendisine “örnek olma” amacı edinebilmektedir.

“Katılıyorum. Sonuçta iyi bişey. İnsan atasını, geçmişini bilmeyenin geleceği olmaz. Yaşanan zorluklar yaşanan mücadeleler var oluş sebebimiz mesela tutunmak. Belli bir baskıdan belli şeyden sürgün edilmiş, öldürülmüş, şehit edilmiş. Buradan kurtulan insanların biz devamı olarak biz mesela bu şeye saygı duymamız lazım. Bunu anmamız lazım bir şekilde. İnsanları yad etmemiz lazım yani bu bir minnet borcu diyebilirim yani.” (K3, 57, Sivas).

Anma törenleri geçmişin yad edilmesi ve onlara katılanlar için de toplumsal belleği aktarma aracıdır. Anma törenlerinin toplumsal bellek için önemli bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür (Connerton 91-122). Anma, diasporik kimliği oluşturan unsurların bir aradalığını mümkün kılan hususlardandır.

“Katılıyorum ilgi duyuyorum. Çünkü ben de bu toplumun bir bireyiyim. Dolayısıyla bunun gündeme gelmesi. Diğer unsurların da Çerkesleri iyi tanması lazım.” (K9, 79, Düzce).

Diasporaya ait bireyler anma törenleriyle diasporik bilinç ve aidiyet farkındalığına sahip olmaktadır. Katılımcının mensubu olduğu gruba duyduğu aidiyet sebebiyle katılım gösterdiğini söylemesi aynı zamanda da kendi kimliğini “diğer unsurların” da tanınması isteğini içermektedir ve diasporik bilinç açısından da önem arz eder.

“Daha önce katılmadım. İnegöl’de derneğe gidiyorum. Ayrıca dernekte de etkinlikler yapıldı. Sonra da dernek bizi buraya getirdi. Görelim bilelim öğrenelim diye. Dernekte de öğreniyoruz geçmişimizi. (K10, 17, Bursa).

Diasporik kimliğin oluşumu ve aktarımında derneklerin rolü ve katkısı büyük önem taşır (Kaya, Political... 235). Anma törenlerinin planlama ve organizasyon süreçlerinde aktif olan dernekler, Çerkes kimliğinin kuşaklararası aktarımında önemli bir işleve sahiptir (Kaya, Türkiye'de... 170-171).

“Evet. Çok küçüklüğümden beri katılırim herhâlde bir 7-8 yaşımdan beri Samsun’da olmuştı böyle bir günlük bir yolculuk yapmıştık. Her sene katılırim her zaman organizasyon komitesinde de oldum. Bizim derneklerin kendi içinde yaptığı etkinliklere de katıldım. Hep katıldım yani çok küçüklüğümden beri katılıyorum.” (K16, 24, İstanbul).

17 ve 24 yaşlarındaki genç katılımcıların törenlere katılımlarını mümkün kılanın dernek üyeliği olduğunu ifade etmesi derneklerin toplumsal hafızanın aktarımı konusundaki rolünü özetlemektedir. Görüşmecinin (K10) kendi ifadesiyle “görelim, bilelim, öğrenelim” biçiminde dile getirdiği husus Diane Crane’in “görünmez kolejler” olarak adlandırdığı enformel eğitim işlevine karşılık gelmektedir (Kaya, Türkiye'de... 170).

“Tabi. Çocukluğumdan beri hep katılırim. Derneklerdeyim. Şimdide dernek yönetim kurulundayım. Yıllardır.” (K11, 50, Samsun).

Başka bir katılımcının 50 yaşında ve çocukluğundan beri bu törenlere katıldığını ifade etmesi de bahsi geçen toplumsal hafızanın aktarımı ve sürdürülebilirliğini göstermektedir.

“Şöyle diyebilirim. Aşağı yukarı hepsine katıldım. Bu törenler ilk İstanbul anma törenleri bunlar 21 Mayıs diye şey yapıyoruz. İstanbul Beşiktaş’ta yaptık bu anma programlarını sonra 1 sene Samsun’da yaptık. Samsun’a da inenler çoktu sürgün döneminde sonraki dönem uzunca bir dönem Kefken’de yaptık. Baya Kefken’de çok emin değilim ama 7-8 seneden fazla gittik Kefken’e

her 21 Mayıs'ta. Düzce'deki ilk organizasyon bu. Çerkes nüfus yoğun bu civarda. Hem Abaza hem Adige nüfus. O yüzden bu sene buradayız.” (K12,68, İzmir).

“Ben ilk defa şehir dışında olana katıldığım için heyecanlıyım. Bayrakları elime aldım. Oraya bakıyorum buraya bakıyorum. Ne yapağımı şaşıyorum. Yine bir daha şey olursa yine gelicem artık. Çocuklarım büyüdü. Balıkesir'deki etkinliklerin hepsine giderim. Hiçbirini kaçırmam Derneğe gideriz. Dernek içinde orda yardım olsun gecelerde. Her türlü orda maddi manevi sürekli ben 12-13 yaşlarındaki beri sürekli Balıkesir derneğinin içinde faalim.” (K13, 50, Balıkesir).

Anma törenleri, hafızanın yeniden canlanmasına katkı sunmaktadır. Dernekler, sosyalleşme alanları sunmalarının yanı sıra diaspora özneleri için Çerkes kimliğinin yeniden üretimi konusunda önemli bir yere sahiptir.

“Bu 21 Mayıs'la ilgili şöyle Ankara'daydım ben o zaman sürgünün 135. yılı ilk defa Türkiye'de başlamıştı. Sene 1989 yılında ordan itibaren mümkün olduğu kadar birkaç tane kaçırmış olsam bile hatırlıyorum.” (K14, 70, Düzce).

“Benim ilk katılımım evet. Daha önce hiç katılmamıştım. Bundan sonra devam ettirmek isterim.” (K18, 18, Bursa).

“Geçen yıl Kefken'e gittim. Orda da daha kapsamlı tam teşekkül mevlidiyle şeyler şeyle orası aslında tam gidilecek yer orası geçen yıl gittim oraya. Daha önce gitmemiştim.” (K19, 58, İstanbul).

2.2. Törende Hissedilenler

Törenler, duyguların dışavurumunun gözlemlenmesi için çok uygun bir atmosfer yaratmaktadır. Toplumsal hafıza, içinde yaşanan anın dinamiklerine göre yeniden inşa edilmektedir. Törenlere katılanların bulundukları ortamda geliştirdikleri duygu durumu da hatıraların anımsanmasını etkili kılmaktadır. Katılımcıların törende yaşadıklarını ifade ettikleri hisler

mevzubahis olduğunda üzüntü, bir olmanın verdiği aidiyet hissi ve hatırlamanın getirdiği gurur şeklinde görünür olmaktadır.

“Bireysel olarak yaşadığımız çağda öyle sürgünün soykırımın büyük acılarının yaşandığı dönemdeki gibi hissetmek mümkün değil. Ama bir aidiyet hissediyorum burda. Bir aidiyet derken şunu kastediyorum. Mesela burda hiç tanımadığım Türkiye’nin her yerinden gelen Çerkeslerin de benimle aynı duygularla geldiğini bilmek bir duygudaşlık yaratıyor. Onun da Çerkes olduğunu bilmek. Onu da aynı süreçlerden geçtiğini bilmek bir duygudaşlık yaratıyor. O yüzden Çerkes olabilme Çerkes kalabilme değerlerini koruyabilme anlamında bu 21 Mayıs organizasyonlarının birleştirici, aynı duyguları hissettirici bir özelliği var. Hepimizde bu duyguları yaratıyor. Bu vesileden dolayı böyle bir duygusal bağ yaşıyorum yani. Samimi hissediyorum burda. Bir sıcaklık hissediyorum. Toplum olarak kökümü ve gelecekte var olabilme ihtimalini artıran duygular yaratıyor bende.” (K4,60, İzmir).

“Valla gurur verdiriyor gurur duyuyorum yani. Yokken var olmak gibi bir şey bizimki. (Uzaklara bakıyor). Bazen düşünüyorum yani hani biz burada doğduk, büyüdük. Tamam ama işte bu zorlu şeyler hiç yaşanmamış olsaydı. Bütün acısı kalbinde olan bir toplum. Gururum hala anabilmek, hatırlamak ama bu bahsettiğim şeyler de kolay değil.” (K1, 61, Düzce).

“Öncelikle çok üzülüyorum. Üzüntü duyuyorum. Duygusal olarak karmaşık hissediyorum. Ama hala bu zamanlarda bir araya gelebildiğimiz için gurur duyuyorum.” (K3,57, Sivas).

Yaşanmamış, geçmişe ait olaylar, aidiyet hissinin paylaşıldığı gruplarda taşıdıkları önem ölçüsünde ve biçiminde hatırlanmaktadır (Sancar 42). Çerkes diaspora mensubu bireylerin sürgüne dair anlatılarından oluşan hafızalarında yer eden “acı” ile ilgili olarak görüşmecinin (K19) “kalbimizde hissediyoruz” ifadesi toplumsal hafızanın canlılığı konusuna karşılık gelmektedir. Çerkes diaspora mensuplarının sürgüne dair vurgu yaptıkları “acı” hissiyatı aynı zamanda tarihsel bir süreklilik yaratılmasını ifade etmektedir

(Boz 163). Bu durum yeniden üretilen bir söylemsel acıya dönüşümün yansımasıdır.

“Çok duygulanıyor insan. Bak şu anda bile tüylerim diken diken oluyor. O tarihlere gidiyorsun. Yaşamamış olsak da çok seneler geçmiş olsa da o insanların yaşadığı acıyı kalbimizde hissediyoruz aslında.” (K19, 58, İstanbul).

“Tüylerim diken diken oluyor. Çok yani. Çerkes köyünden geliyoruz oraya da uğradık. Bizi ilk gelişte karşıladılar. Bizi evlerinde bahçelerinde ağırladılar. Karnımızı doyurdular. İhtiyaçlarımızı giderdiler. O kadar gururlandım ki adet ve gelenegimiz ölmediği için bunu bilen insanlar olduğu için çok mutluyum.” (K8,58, Balıkesir).

Törenlerde hissedildiği ifade edilen bu duygular Çerkes diasporik kimliğinin yeniden üretilmekte olduğunu göstermektedir. Ortak bir sürgün hafızasına sahip bu topluluğun bu anlamda anma törenlerine katılımlarında “ortak hissiyat cemaati” oluşturduğunu söylemek mümkündür (Kaya, Türkiye’de... 135).

“Bu etkinliklerde yani en azından bu toplumda bir Çerkes topluluğunun da olduğu. Bir dili olduğu, bir etnik grup oldu, tarihte bir yeri olduğu toplum tarafından biliniyor. Biz İstanbul Üniversitesi’nde okurken kimse bilmezdi yani Çerkeslerle ilgili hiçbir bilgileri yoktu. Şimdi son 15-20 yılda oldu bu şey. Biraz toplum tanımaya başladı bu etkinliklerle. Bizde memnun oluyoz. Bize kendimizi zorla tanıtmış olmaktan kurtulmuş oluyoz yani.” (K9, 79, Düzce).

Assman anma törenleri ve ritüellerde mit ve efsanelerin kimlikle olan bağlantısına değinmektedir. Törenlerde perforce edilen ritüellerin grup kimliğini ve “biz” bilincini inşa eden kutsal anlatılar ile sağlandığından bahsetmektedir. Görüşmecinin de ifade ettiği üzere ait hissettiği topluluğun, anma törenleri aracılığı ile varlığı tanınmaya başlanmıştır.

“Yani burukluk hissediyorsunuz. Bir acı hissediyorsunuz tabi ki o günleri anmak hele ki bu yaşananların bir soykırım olduğunu kabullenmeyen bir gruba karşı direniş gösteriyoruz direniyoruz bir bakıma. Eee bunu kabullenmedikleri için yani daha acı oluyor bizim için bugünler.” (K7, 52, Düzce).

“Yani üzgünüz tabi ki. Yani dünyada bilinmemesi de. Dünyada yaşanmış bilinen tarihte bilinen en büyük ve en acı sürgün. Sürgün harici bir katliam. Büyük bir katliam ve soykırım yapılmış. Fakat gözler kapalı tabi. Bunu yapanlar dünyanın en büyük devletleri olduğu için bu tip şeylerde insanlar bilmemeyi seçiyor.” (K11, 50, Samsun).

İstanbul yolu anlamına gelen sürgündeki yolculuğu ifade eden Yıstambulako isimli ağıt, yeni vatanın sembolik bir işareti olarak görülmektedir (Kaya, Türkiye’de... 101). Genç kuşaktan bir katılımcının bu ağıta dair ifadeleri aşağıda verilmiştir. Bu durum, Genç kuşaklar arasında otantik olanın yeniden keşfi açısından önemlidir.

“Demin Yıstambulako çaldı onu duyup kalktım. Çünkü benim için çok büyük bir duygusallık yaşıyor onu duyduğumda neden bilmiyorum. Neden bilmiyorum. Ya bambaşka bişey hissediyorum yani o her çaldığında o söylendiğinde duygulanıyorum. O şekilde.” (K16, 24, İstanbul).

Sürgün hafızasında kolektif olarak paylaşılan yas duygusu, törene eşlik eden bir ağıtta hafızanın canlılığını ve bulunulan anda yeniden üretildiğini göstermektedir. Toplumsal hafızada yer bulan bu ağıtı duyunca yaşadığı duyguyu tarif etmekte zorlanan katılımcı, hatıraların yeniden üretildiğini de göstermektedir.

Nart Ateşi- Mezar Taşı Nöbeti- Meşale Yürüyüşü

Kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılar, diasporik özneler tarafından yeniden şekillendirilerek “hayali vatanların” oluşmasını sağlar. Kuşaklar arası aktarıla gelen anlatılar, Çerkes diasporası için

uzunca bir süre boyunca anavatana dair yegâne kaynak konumunda olmuştur (Kaya, Türkiye'de... 49). Hafızanın kolektif yönlerini, anma törenlerindeki “bedensel pratiklerde” görmek de mümkündür. “21 Mayıs Çerkes Sürgünü” anma törenlerindeki pratikler, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü ve nart ateşidir. Ritüeller grup kimliklerini sürdürmede aracı bir role sahiptir (Assmann 152). Katılımcılara bahsi geçen bedensel pratikler hakkında bilgi ve anlatılan hikayelerin neler olduğu sorularak, diasporik kimliğin inşasındaki rolleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kaynak: Yazarın kendi arşivi (2024)

“Nart ateşi nart efsanelerini anlatır. Her toplumda efsaneler vardır. Çerkes toplumunda efsaneler Nart adıyla devam eder. Nart bir efsanevi kişilik. Bu efsaneler kimi zaman hikâye gibi düşünürsünüz. Kimimiz aman roman gibi kimi zaman film gibi, kimi zaman rüya gibi olur. Ama bunların hepsi de yaşanmışlıktan kimisi hayal ederek anlatmıştır, Kimisi de bu yaşanmışlığı birinde görüp ondan aldığıyla bugüne ulaştırmıştır. Hep fedakârlık yapmak gibi bişey. Öyle bir duygu veriyor yani insanda. Bir toplum içinde hep fedakâr olman gerekiyor. Yani adam sendecilik yapınca yok olmak an meselesi. Özellikle Çerkes toplumu için.” (K1, 61, Düzce).

“Nart ateşi, benim için Sosrıkua’nın ateşini ve Çerkeslerin ateş biliyorsunuz sürekliliği de ifade eder varlığı var olmayı. Ayakta kalıyor olmayı zamana yenilmemiş olmayı ifade eder birazda ocağı ifade eder. Ateş dediğiniz şey aile ocağını millet ocağını toplumun varlığını vesaireyi ifade eder. Bir taraftan da tabi Nart dediğiniz zaman nart destanlarıdır. Nart destanları içinde en büyük Nart kahramanlarından biri de Sosrıkua’dur.” (K4, 60, İzmir).

“İşte nart ateşi yakıldığında bu sürgünün tarihi belli oldu. Artık biz bu ateşi söndürmeyeceğiz. Yaktık gidicek. Soyumuz sopumuz adetimizi geleneğimizi unutmayacağımıza söz verdik, yemin ettik.” (K8, 58, Balıkesir).

“Şimdi şöyle. Nart ateşi biliyorsunuz. Nart destanlarında geçer. Ateş demek hayat demek. Canlılık demek. O çerçevede de Nart ateşi biz yaşıyoruz varız yaşamaya devam edeceği gibi bir sembolik anlamı var. Şöyle söyleyelim. Buna biz nart ateşine diriliş ateşi olsun.” (K14, 70, Düzce).

“Aslında yüreğimizde o atas yanıyor. Atalarımızın dedelerimizin denizlere atıldığını. İşte atıyorum 500 kişilik gemiye iki bin üç bin kişinin yüklenerek gemilerle denizlere ölenlerin bıraktıklarımız. Atalarımızın dedelerimizin ateşi orda da bizim yüreğimizde yanıyor.” (K15,49, Balıkesir).

“Yakılan nart ateşi etrafında insanların durması mezar taşlarının başında nöbet tutulması o ambiyans gerçekten başka bir şey oluyordu. Herkes için yani ben hatırlıyorum çok küçüktüm onlar bide şöyle önlerinde mezar taşları durduğunda biz orda poz vermemiz gerekiyordu. Kıpırdamadan durmamız gerekiyordu. Biz soğuktan titriyorum. Bu taraftan ateş yakıyor. Şurdan üşüyorum falan yani onu yaşadığım aslında kıpırdamamam gerektiği için göreve bağlılık olarak durduğumu hatırlıyorum. o yüzden benim için anlamlı yani.” (K16, 24, İstanbul).

Kaynak: Yazarın kendi arşivi (2024)

Geçmişe dair yaşanmışlıkların oluşturduğu ortak hafıza unsurlarının aktarımı “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” ile gerçekleşmektedir (Connerton 38). Toplumsal hafıza, geçmişî hatırlamayı içermektedir. Hatırlama, hatıraların sembolik figürleriyle gerçekleşir (Sancar 45).

“Sembolik. Oda öyle sembolik. Önemli olan duyguyu yaşamak. Duyguyu göstermek değil. Önce yaşaması lazım. Ondan sonra gösterirsin birilerine. Galiba insanlar o yürüyüşte etkilenebiliyor. Meşaleler ya da yürüyüş esnasında farklı bir enstantane.” (K1, 61, Düzce).

“Mezar taşı nöbeti, bir topluma aidiyet bir millete aidiyet oraya ait olma duygusunu besleyen bir anma biçimi olarak görüyorum.” (K4, 60, İzmir).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Törenler, geçmişin zihinlerde yeniden canlandırılması ve kültürün anlam dünyasında sembolleştirilmesi olarak da düşünülebilir. Törenler, özel bir anlam yüklenmiş olan ritüellerin simgesel nitelik taşıyan kurallar ile yönetilmesidir (Connerton 72).

“Sürgünü orda ölenleri anmak için yapılan bir şey. Şimdi burdaki amaç ne ordan o kadar yıl sonra bile saygıyla anabilmek. Birbirine destek verebilmek. Unutmamak için. Unutturmamak için. Hep birlikte olduğumuzu unutmadıklarımız için attığımız adımlar diyebilirim.” (K5, 70, Sakarya).

“Yani o çok sıkıntılı bir şey. Orda bizim atalarımız yatıyor. Nereye bastığımızı bilmiyoruz. Aynı Çanakkale’de beni böyle etkiliyor. Onların kanları var orda. Ürperiyorum çok ürperiyorum. Mağara falan var Kefken’de o mağaradaki notlar falan beni çok etkiliyor. İmdat mı dediler. Çok şükür mü dediler. Anlamıyoruz bile yani çözemiyoruz. Eski Kiril alfabesiyle yazdıkları için.” (K8, 58, Balıkesir).

“Çok gurur verici. Hele kalabalık böyle coşkuyla kutlanınca. Herkes katılınca. Adana gördüm Mersin gördüm şimdi. Çok mutluyum.” (K8, 58, Balıkesir).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Diasporik kimliklerin tanımlanmasında toplumsal hafızasının rolü önemli bir yere sahiptir.

“Meşale yürüyüşü, bana kendimi hatırlattığı için çok anlamlı geliyor.” (K12, 68, İzmir).

“Şöyle yitirdiğimiz insanları temsilen bir meşale yakmak.” (K16, 24, İstanbul).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Tören Bilgisine Erişim

Medya diasporik kimliğin inşasında ve anavatanla iletişimde etkili bir araçtır (Mandaville 172). Sosyal mecralar, diasporik toplulukların sürekli iletişim halinde oldukları siber gruplar oluşturmaktadır (Karim 156). Kafkasya ve diaspora arasında gelişen ulaşım ve iletişim ağları diasporik kimliğin oluşması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kaya, Political... 227). İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yeni medya toplumsal hafızaya farklı bir temel oluşturmaktadır. Günümüzde yeni medyanın yaygın kullanımıyla birlikte anlık mesajlaşma, bilgi, görüntü, haber paylaşımı hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Çerkes diaspora mensuplarının anma törenlerine dair haberleri nereden edindiklerinin sorulmasındaki amaç medyanın diasporik kimlik inşasındaki rolünü anlayabilmektir.

“Derneğin facebook sayfasından ve instagram sayfasından takip ediyorum. Zaten etkinliklere katılıyorum. Nerede yapılacağını öğreniyorum hem dernekten hem sayfalardan.” (K1, 61, Düzce).

“Ben Facebook, Instagram hep bakıyorum.” (K5, 70, Sakarya).

“Derneklerden tabi ki. Dernek üyeliğimiz var. Sosyal medya hesaplarını takip ediyoruz.” (K7, 52, Düzce).

“Sosyal medyadan da gördük dernek aracılığıyla da öğrenmiş olduk geldik.” (K10, 17, Bursa).

Diasporik kimliğin inşa süreci ve aktarımında dernekler, somut hafıza mekanları yaratırken, yeni medya ve platformları ise sanal mekanlar yaratmaktadır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ışığında, törenlere katılım sağlayanların tören bilgisini hem derneklerden hem de derneklerin ve diğer Çerkes sayfalarının sosyal medya paylaşımlarından edindikleri görülmüştür.

“Federasyona bağlı bizim derneğimiz. Federasyon etkinliği düzenledi. Bizde katıldık. Ayrıca biz kendi şehrimizde de aynı

şekilde 21 Mayıs'ta etkinlik düzenledik. Sosyal medyadan da etkinlik paylaşımı yaptık tabi ki. Yaptık yapıyoruz bunu da yapacağız.” (K11, 50, Samsun).

“Yani şeylerden genellikle son zamanlarda sosyal medyadan haber alıyoruz. Daha evvel arkadaşlarımız var çeşitli yerlerde zaman zaman bir araya geldiğimizde veya ne diyeyim yılda yaklaştıkça bu yıl ne zaman yapılıyor gibi konuşmalardan öğreniyorduk. Derneğe üyeyim zaten. Düzce derneğine.” (K14, 70, Düzce).

“Dernek sayesinde. Zaten dernekte bir 6-7 senedir. Yönetimdeyiz. Dernek sayesinde çünkü dernek Türkiye'nin her yerinden Çerkes soydaşlarımızı bir araya getiriyor. Mesela bizim Balıkesir'de üç tane Düzce'den öğrenci kızımız var. Bugün onların ailesi bizi ağırladı. Çok mutlu olduk bizi ağılayarak gönderdiler. Kızlarımız size emanet diye. Derneklerle bir araya gelmemiz gerçekten bu konuda çok önemli. Gençlerimizden de kendi kültürel etkinliklerine kimliklerine sahip çıkmaları için çok önemli.” (K15, 49, Balıkesir).

Diaspora mensupları yeni medya aracılığıyla diasporik kimlik unsurlarına dair bilgi üretimi, aktarımı yaparak toplumsal hafızanın farklı bir mecrada sürdürülmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda diasporik kimliğin de farklı bir zeminde üretildiğini ifade etmek de mümkündür. Bu anlamda sosyal medya mecralarında sanal diasporik kimliğin inşa edildiği söylenebilir.

“Yani şöyle ben zaten hep derneklerin genç komisyonlarının ya da yönetim kurullarının içinden olduğum için genelde organizasyonda oluyorum. Genelde haber veren oluyorum. Ben zaten bu sene sosyal medya komisyonundaydım. Sosyal medyada da şu şekilde. İçerikler hazırlıyoruz. İlk önce bir slogan hazırlıyoruz. O senenin teması gibi bir slogan belirliyoruz ve onun üzerine görsel çalışmalar yapılıyor. Bu alanda uzman olan özellikle kendi topluluğumuzdan olan insanlarla çalışmaya dikkat ediyoruz. Devamında 21 Mayıs'ta bir hashtag çalışmamız oluyor.

O gün Twitter’da saat 9 da başlatıp işte gündeme geliyoruz.” (K16, 24, İstanbul).

“Birçok kanaldan haberimiz oluyor. En önemli haberimizin olma şeyi. Instagram var Facebook var. Dernekleri hepimiz takip ediyoruz.” (K19, 58, İstanbul).

Sosyal medya platformları, kültürün yeni taşıyıcıları olarak nitelendirilebilir. Sözlü kültürün sanal kültüre evrildiği, yeni medya araçlarının aktif bir şekilde kullanılmaya başlandığı günümüzde diasporik kimlikler, sanal mecrada yeniden üretilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgününün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında bu hafızanın nasıl yeniden inşa edildiğini analiz etmektedir. Bulgular, sürgün anlatılarının nesiller boyunca aktarılacak Çerkes kimliğinin şekillenmesinde ve korunmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda klasik bir diaspora olarak Türkiye Çerkeslerinin anavatanlarını mitleştirdikleri, anma törenlerindeki ritüellerini sembolleştirdikleri görülmüştür. Çerkes diasporası için 1864 sürgünü, yalnızca tarihsel bir olay olmanın ötesinde, toplumsal kimliğin ve dayanışma duygusunun temelini oluşturan kolektif bir hafıza unsurudur.

Anma törenleri ve ritüeller (nart ateşi, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü gibi) diasporik kimliğin sürekliliğini sağlayan önemli pratikler olarak öne çıkmaktadır. Bu törenler, bireyler için yalnızca geçmişin yad edilmesi ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda Çerkes toplumuna aidiyet duygusunu pekiştiren, gelecek nesillere aktarılan kolektif bir bilinç yaratmaktadır. Diasporik miras açısından törenlere düzenli olarak katılan katılımcılar, sürgüne dair anlatıların ve kimlik bilincinin yeni kuşaklara aktarımında bu etkinliklerin kritik bir işlev gördüğünü belirtmişlerdir.

Öte yandan, diasporik hafızanın aktarımında geleneksel anlatıların yanı sıra derneklerin ve yeni medya araçlarının (sosyal

medya, dijital platformlar) da etkili olduğu görülmüştür. Küreselleşme ve modernleşme süreçleri, Çerkes kimliğinin dönüşümünü kaçınılmaz hale getirmekte, anma etkinlikleri ve bu tür kolektif pratikler hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Aksan, Ferda. «Düzce'deki Kuzey Kafkas (Çerkes) Evleri.» İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Alankuş, Sevda ve Merih Cemal Taymaz. «Çerkes Araştırmaları Üzerinden Geleceği Düşünmek Bir Okuma Denemesi.» Taymaz, Merih Cemal ve Sevda Alankuş. Çerkeslerin Geleceği Üzerine Düşünmek: Kültür, Toplum ve Demokrasi. Ankara: Dipnot, 2022. 401-476.

Aslan, Cahit. «Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü.» Uluslararası Suçlar ve Tarih 2006: 103-153.

Assmann, Jan. Kültürel Bellek, Eski Yazılı Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. İstanbul: Ayrıntı, 2022.

Avagyan, A. Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-iktidar Sisteminde Çerkesler. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Bağ, Yaşar. «Çerkeslerin Dramı, İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç.» Ünal, M. Çerkeslerin Sürgünü. Ankara: Kafkas Derneği, 2001. 208-248.

Besleney, Zeynel Abidin. «An Overview of Circassian Studies Literature.» Özgür, Ergün. The North Caucasus: Histories, Diasporas and Current Challenges. Ankara: Kaf-Dav Yayınları, 2009. 74-90.

Beswick, Jaine. «Diaspora ve Dil.» Knott, Kim ve Sean McLoughlin. Diasporalar: Kavramlar, Kesişimler, Kimlikler. Çev. Begüm Yiğit. Ankara: GAV Perspektif Yayınları, 2021. 104-111.

Bilgin, Nuri. Kimlik İnşası. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Bircan, Meryem ve Kader Reyhan. «Kimlik-Kültür-Mekân İlişkisinde Haçerç Geleneği: Düzce Örneği.» GRID- Architecture Planning and Design Journal 2024: 441-450.

Boz, Erdoğan. Söylemsel Bir Kimlik İnşası: Çerkesler. Ankara: Heretik Yayınları, 2024.

Brubaker, Rogers. «"The 'Diaspora' Diaspora'".» Ethnic and Racial Studies 2005: 1-19.

Connerton, Paul. Toplumlar Nasıl Anımsar? Çev. Adam Alaeddin Şenel. Ayrıntı Yayınları, 2019.

Creswell, John Ward. Nitel Araştırma Yöntemleri. Dü. M. Bütün ve S. B. Demir. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013.

Crotty, Michael. The Foundationsof Social Research. London: Sage, 1998.

Çataklıç, Didem. «"Uzunyayla Çerkeslerinde Kolektif Kimliğin Sembolik Biçimlenmesi: 21 Mayıs 1864".» Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2021: 61-73.

Çataklıç, Didem ve Tuğba Erdem. «Çerkes Toplumunda Bir Hafıza Mekânı Olarak Zehes.» Karadeniz Araştırmaları, 2018, 160-167.

Çiçek, Nazan. «Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865).» Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 2009: 57-88.

Demir, Gülşen ve Semra Bolat. «Çerkeslerde Kimlik ve Aidiyet.» İstanbul Journal of Sociological Studies 2017: 1-42.

Doğanay, Gülmelek. «Hatıralarla Kurulan Bir Toplumsal Kimlik: 21 Mayıs 1864 Sürgünü ve Türkiyeli Çerkesler.» Turkish Studies, 2015, 361-380. Doi: 10.7827/TurkishStudies.8495.

Eskicioğlu, Yiğit Cem. «Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik.» Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gündoğdu, Raşit. «Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri.» Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri. İstanbul, 2006.

Habıçoğlu, Bedri. Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler. İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993.

Halbwachs, Maurice. Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri. Heretik, 2016.

Henze, B. P. «Sürgün: 21 Mayıs 1864.» Tarihte Çerkesler. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, 2011. 153-163.

Hua, Anh. «Diaspora and Cultural Memory.» Agnew, Vijay. Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home. Toronto: University of Toronto Press, 2005. 191-208.

İnce, G. B. «Medya ve Toplumsal Hafıza. Kültür ve İletişim.» Kültür ve İletişim 2010: 9-30.

Karaaslan, Faruk. Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi. İstanbul: KETEBE Yayınları, 2021.

Karim, Karim H. «Diaspora ve Medya.» Knott, Kim ve Sean McLoughlin. *Diasporalar: Kavramlar, Kesişimler, Kimlikler*. Ankara: GAV Perspektif Yayınları, 2021. 151-159.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Çev. Bahar Tırnakçı. 3. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Kaya, Ayhan. «Göç, Diaspora ve Türkler.» Kaya, Gazanfer. *Cumhuriyet'in Göçlerle Dolu Yüzyılı*. İzmir: Cem Yayınevi, 2023. 669.

—. «Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey.» *Mediterranean Politics* 2006: 221-239.

—. *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Kentel, Ferhat. «Vatandaşlık ve Kimlikler Geriliminde Çoğul Çerkeslikler.» Taymaz, Merih Cemal ve Sevdal Alankuş. *Çerkeslerin Geleceği Üzerine Düşünmek: Kültür, Toplum ve Demokrasi*. Ankara: Dipnot, 2022. 255-287.

Knoblauch, Hubert. «Focused Ethnography.» *Forum: Qualitative Social Research* 2005: 1-14.

Korkmaz, Telli. *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri*. İstanbul: T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın Nu: 121, 2012.

Kumuk, Tuğan. «Çerkeslerin Türkiye Sürgünü.» *ADİGİ, Kültür-Tarih Dergisi* 1992: 88-99.

Lacroix, Thomas. ve Elena. Fiddian-Qasmiyeh. «Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting.» *Journal of Intercultural Studies* 2013: 684–696.

Lyons, Terrence. «Conflict-Generated Diasporas and Transnational Politics in Ethiopia.» *Conflict, Security & Development* 2007: 529–549.

Maxwell, Joseph. A. *Nitel Araştırma Tasarımı Etkileşimli Bir Yaklaşım*. Çev. M. Çevikbaş. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün/Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kiyımı (1821-1922)*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Merriam, Sharan. B. *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Çev. S. Turan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.

Mills, Barbara J. «Remembering while Forgetting: Depositional Practices and Social Memory at Chaco.» Mills, Barbara J. ve William H.

Walker. *Memory Work: Archaeologies of Material Practices*. Santa Fe: School for Advanced Research Press, 2008.

Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev. M. E. Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

Okçuoğlu, Bahar Ayça. «Türkiye’de Çerkes Diasporası: Kimlik İnşası ve Referansları.» *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, 2019, 122–156. doi:10.18490/sosars.559096.

Özsoy, Nejat. «Çerkes ve Abazaların Düzce’de İskânı ve Kurulan Yeni Yerleşimler.» 2. Uluslararası Düzce Tarih, Kültür ve Sanat Sempozyumu 11-12 Aralık 2015 Düzce. İstanbul, 2016. 372-389.

Özyürek, Esra. *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Parlador, Halil Saim. ve Devrim. Özkan. «Diaspora Studies in Social Sciences: Modernity, Power and Identity.» *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences* 2014: 101-124.

Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Çev. M. Bütün ve S. B. Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Rodriguez, Jeanette ve Fortier Ted. *Cultural Memory: Resistance, Faith and Identity*. Austin: University of Texas Press, 2007.

Safran, William. «Deconstructing and Comparing Diasporas.» Kokot, W., K. Tölölyan ve C. Alfonso. *Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research*. Routledge, 2004. 9-30.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim, 2007.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Schudson, Michael. «Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri.» *Bellek: Öncesiz, Sonrasız*. Cilt 50. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 179-199.

Scully, Marc. «Making and ‘Faking’ a Diasporic Heritage.» Cohen, R. ve C. Fischer. *Routledge Handbook of Diaspora Studies*. New York: Routledge, 2019. 97-105.

Sunata, Ulaş. *Hafızam Çerkesçe: Çerkesler Çerkesliği Anlatıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Tölölyan, Khachig. «Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment.» *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1996: 3-36.

Tölölyan, Khachig. «The Armenian Diaspora and The Karabagh Conflict.» Smith, H. ve P. Stares. *Diasporas in Conflict: Peacemakers or Peace-Wreckers?* United Nations University Press, 2007. 106-129.

Yalım, İnci. «Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası.» Sargın, Güven Arif. *Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler Ankara'nın Kamusal Yüzleri*. Ankara: İletişim Yayınları, 2002.

Yel, Selam ve A. Gündüz. «XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi Ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860–1865).» 2008: 949-983.

Yücel, Haluk. «Çerkeslerde Düğün Adetleri ve Müzik Ritüelleri: Düzce Merkez Bataklıçiftlik Köyü Örneği.» *Kesit Akademi Dergisi* 2023: 40-66.

Zerubavel, Eviatar. «Social memories: Steps to a sociology of the past.» *Qualitative sociology* 19 (1996): 283-299.

